

Др СВЕТОЗАР БОШКОВ
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

АНТИЧКА ПРОШЛОСТ У СРПСКИМ УЏБЕНИЦИМА КРАЈЕМ XIX ВЕКА

Апстракт: У овом раду се излажу промене у начину представљања античке прошлости код Срба у уџбеницима историје крајем XIX века у односу на уџбенике који су се појавили средином XIX века. Анализом уџбеника два аутора: Милоша Зечевића из 1896. и Отона Варге из 1898. приказаћемо које се нове теме и која нова научна сазнања из античке прошлости први пут појављују у уџбеницима, затим промене у садржају ових уџбеника, као и разлике.

Кључне речи: Античка прошлост, историја, уџбеници, историјски извори, Милош Зечевић, Отон Варга.

Образовање српске омладине у XIX веку почива на античким темама које представљају основ за образовање српског народа. То показују наставни планови и програми српских школа у Хабзбуршкој Монархији и ослобођеној Србији, као што су Карловачка и Новосадска гимназија, Учитељска школа у Сомбору и Лицеј, који је касније прерастао у Велику школу, а почетком XX века у Београдски универзитет, као и уџбеници историје који су коришћени у овим школама. У њима на почетку XIX века преовлађују теме из античке историје. Упоредивањем уџбеника и њиховом анализом можемо да пратимо промене у наставном градиву током XIX века, а у овом раду ћемо представити два уџбеника: *Историја старог века, преглед за вишу наставу* аутора Милоша Зечевића из 1896. године¹ који је од 1888. године предавао општу историју на Великој школи у Београду² и *Историју светица ио насљавном плану и ујуйсјиву за средње школе*, прва свеска стари век,

¹ М. Зечевић, *Историја старог века. Преглед за вишу наставу*, Београд 1896, 320 стр.

² Сто година Филозофског факултета, Београд 1963, 219.

аутора Отона Варге³. Ту ћемо видети које теме из античке прошлости су се проучавале у српским школама крајем XIX века, затим промене у начину излагања и промене у изгледу ових уџбеника.

Први уџбеник, *Историја стипарој века, ѿреїлед за вишу настїаву* Милоша Зечевића из 1896. године има укупно 320 страна и подељен је на три велика поглавља: периода источна, периода јелинска и периода римска. На почетку уџбеника издваја се посебно поглавље под насловом *Присїуї*, у којем аутор разматра основни задатак историје, одређује простор на којем су насељени „историјски“ народи како их он назива, шта су то историјски извори, које помоћне науке постоје и део о хронологији. Према његовој дефиницији, историја света има да изложи и објасни низ поступних промена у прошлом животу човечанском.⁴ Према Зечевићу, идеалан простор за насељавање „историјских“ народа је умерени појас на северној страни земаљске полулопте из тог разлога што природни услови нису дозвољавали да се народи насељавају на неком другом простору. Као главни разлог проширења територије коју насељавају „историјски“ народи Зечевић наводи образованост човечанства. Она је допринела технолошком напретку, али и друштвеним разликама и тежњи човека за слободним животом.⁵

Зечевић посебно истиче важност историјских извора које дели на писане споменике, у које убраја верске књиге, државне уредбе, владалачке повеље, међународне уговоре, летописе и разне записе, и неме споменике, у које спадају посуђе, оруђе, грађевине, алати, кипови, оружје, грбови, печати, новац и други споменици који се не могу класификовати у писане.⁶ У делу о историјским изворима наводи и обичаје, али их јасно разграничава од историјских извора, наводећи да научници користе сазнања о обичајима само да би утврдили законе по којима се народи развијају.⁷

Од помоћних историјских наука кратко описује географију, хронологију, антропологију, етнологију, филологију, археологију и социологију и дефинише њихову улогу у објашњавању историјских процеса. Хронолошки, историју дели на три периода: стари, средњи и нови век. Не постоји временски дефинисан почетак старог века, чак ни приближно, а за крај периода одредио је 500. годину нове ере, не наводећи неки догађај нити процес који би разграничио стари и средњи век.⁸

Овде морамо да истакнемо да је направљен важан помак у односу на претходне уџбенике који су изашли током XIX века, јер је Зечевић први који анализира улогу и важан допринос ових наука у процесу сазнавања про-

³ О. Варга, *Историја светиа ѿо настїавном ѿлану и уїуїсїїву за средње школе*, Св. 1, Стари век, превод: М. А. Јовановић, Нови Сад 1898, 201 стр.

⁴ М. Зечевић, *Историја стипарој века*, 1.

⁵ Исто.

⁶ М. Зечевић, наведено дело, 2.

⁷ М. Зечевић, наведено дело, 3.

⁸ М. Зечевић, наведено дело, 3-4.

шлости људи. Помоћне историјске науке први пут се помињу у *Историји светиа* коју је написао А. Сандић 1869. године, али без дубље анализе осим податка како се зову и чиме се баве ове науке.⁹

Сличан садржај има и други уџбеник *Историја светиа њо настїавном ѡлану и ѡуѡстїву за средње школе*, који је написао Отон Варга и који има 201 страну. И овде се издвајају три велике целине под насловом: *Истїочни народи ударају ѡемељ образованосїи, Грци и Римљани*. Поглавље *Присїуи*, које се налази на почетку овог уџбеника, концепцијски се разликује од Зечевићевог уџбеника. Наиме, иако ово поглавље носи назив Приступ у њему је дат преглед преисторијског периода где су укратко изложене главне карактеристике каменог и металног доба,¹⁰ а не бави се, као Зечевић, основним задацима историје, историјским изворима, нити објашњењима шта су то и које помоћне историјске науке, што би према наслову било очекивано. Једина сличност је у томе што се на крају овог поглавља налази део о хронологији, који нас уводи у главна поглавља уџбеника.

У обе књиге аутори пишу о Египћанима, Асирцима, Јеврејима, Феничанима Персијанцима, Индијцима, Грцима и Римљанима. Ови народи представљени су у другачијем светлу него што је то било до тада. Као прво, јединствено за оба уџбеника је то да је напуштен концепт према којем су се историје античких народа излагале према простору на којем су били насељени, тј. нестала је континентална подела на народе који живе на тлу Африке, Азије и Европе, и који су примењивани у скоро свим уџбеницима у XIX веку. Нов начин излагања крајем XIX века укључује тзв. хронолошки концепт, према којем се прво излаже историја најстаријег народа, где се као полазна тачка узима појава одређеног народа на историјској сцени и он није условљен простором на којем је тај народ распрострањен. Затим, у овим уџбеницима су у потпуности нестали религиозни елементи који су били карактеристични за уџбенике с почетка и средине XIX века и који су имали пресудну улогу у тумачењу историје ових народа, док је Библија била главни извор, посебно за историју источних народа. Почев од уџбеника Ф. Б. Коржинека *Обћа ѡвестїница за средње школе* који је изашао 1866. године¹¹, подаци које налазимо код античких аутори постају пресудни при изради уџбеника, а религиозни елементи су сведени на минимум. Међутим, Коржинек само наводи списак извора на почетку сваког поглавља, али у тексту врло често се види да Библија и даље остаје једини извор података. То није случај код Зечевића и Варге. Иако имају различите начине саопштавања података, очигледно је да користе више античких извора за податке у својим уџбеницима. Ово не значи да Библија престаје да буде извор података за уџбенике,

⁹ А. Сандић, *Историја светиа*, књ. 1, *Сїари век*, Нови Сад 1869, 7; в. С. Бошков, *Уџбеници античке истїорије у срїским школама у XIX веку*, Зборник радова Антика и савремени свет, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2007, 24-25.

¹⁰ О. Варга, *Истїорија светиа*, 2-4.

¹¹ Ф. В. Коржинек, *Обћа povestnica za srednje škole*, Dio 1, *Stari vek*, Zagreb 1866.

јер причу о изласку Јевреја из Египта и један и други аутор описују на основу Библије, што Варга и потврђује у свом уџбенику,¹² али Библија више није једини извор за писање историје источних народа.

*

Приликом представљања сваког од античких народа, Зечевић се држи принципа да увек прво пише о простору где је живео тај народ, а затим о његовом пореклу и уређењу. Вера и култура античких народа увек се налазе пре излагања историјских догађаја. Иако нигде не спомиње који извор користи за излагање историјских догађаја, примећујемо да користи Херодота на примеру података о вери и култури источних народа, за опис Пелопонеског рата Тукидида, за најстарију историју Рима Тита Ливија, а за период Римске републике и доба грађанских ратова Цезара. Очигледно је и да за историју Египта користи највише грчке ауторе, јер за сва имена која наводи у тексту даје грчки облик тог имена. Ево неколико примера имена из Зечевићевог текста у облику у којем их он наводи: Мин (Μηνης), Амемат III (Αμεμετης), Шалат (Σαλατις), Апопија (Αφωφης), Амос I (Αμοσις), Тутмос III Велики (Θουτμοσις), Сезостар (Σεσοστρις), Минефт (Μηνεφτις), Псамитик I (Ψαμμητικος), Некон (Νεκως) и Шабак (Σαβακιων).¹³ Разликује се начин навођења имена када говори о Асирцима. Овде користи латиничну транскрипцију имена. Ево како то изгледа у уџбенику: Туклатадар (Tuklath-adar), Тиглатпаласар I (Tiglath pal-ussur), Асурназирабал (Assur-nazir-habal), Салманасар II (Salman-ussur), Саргон (Sharu-kin), Синахериб (Sinakhe-irib), Асурхадон (Assur-akhe-idin), Асурбанабал (Assur-ban-habal), Асуредилан (Assur-edil-ilani), Набопаласар (Nabu-pal-ussur) и Навукодоносор (Nabu-kudur-ussur).¹⁴ Када пише о грчкој и римској историји, Зечевић за свако лично име које спомиње у тексту даје у загради име у оригиналу, грчки или латински. Ово до тада није било уобичајено и то је први пут да такав начин бележења видимо у неком уџбенику.

Али нису само антички аутори извор код Зечевића. Он на неким местима даје и примере са натписа, што је такође новина за уџбенике. Кад говори о Семирамиди, даје пример једног натписа који гласи: „Природа ми је дала тело женско, али ме дела моја изједначају с најваљанијим човеком. Ја сам владала царевином Ниновом – којој се ређају границе – Пре мене ниједан Асирац није видео мора, а ја сам их гледала четири, која су тако далеко, да нико није до њих доспео. Ја сам натерала реке да теку куда сам хтела, а хтела сам само онуда где су од користи, те сам од прљусе створила питомину, залевајући је прокопима својим. Ја сам подигла неосвојиве градове; ја сам својим колима отворила крчанике, куда несу ни сами зверови претрча-

¹² О. Варга, наведено дело, 32.

¹³ М. Зечевић, наведено дело, 14-29; акценти нису обележени.

¹⁴ М. Зечевић, наведено дело, 35-40.

вали. Па усред толиких послова нашла сам времена и за своја задовољства и за пријатеље своје.¹⁵

Варга пише другачије од Зечевића, али се и он ослања искључиво на историјске изворе приликом описа античких народа. О сваком источном народу прво пише по чему је он најпознатији. Када говори о Египту, Асирији и Израелу опис почиње са религијом,¹⁶ али, када говори о Феничанима, прво говори о трговини.¹⁷ Код описа Персијанаца прво пише о политичкој историји, односно Киру и настанку велике Персијске државе.¹⁸ Поглавља о грчкој и римској историје почињу од њихове најстарије историје, а затим се хронолошки излажу историјски догађаји, док се на крају налази поглавље о култури.

Када излаже историју неког народа, често у загради стави име античког аутора од кога је узео тај податак. То ради повремено, али ипак у довољној мери да бисмо били упућени на историјски извор. Дешава се да уместо античког аутора у загради стави дело из којег је узет податак. На пример, када говори о Тројанском рату, он у загради ставља име дела – *Илијада*, а не спомиње Хомера.¹⁹ Такође, наводи и савремене истраживаче кад говори о култури или некој посебној теми која је интересантна за одређени народ. Неки од њих су и Шамполион (Champollion), којег описује као човека који је научио наш свет хијероглифима,²⁰ затим Лејард (Layard), Бота (Botta) и Ролинсон (Rawlinson), које описује као истраживаче који су допринели да стари градови, попут Ниниве и Вавилона, буду пронађени.²¹ Као и Зечевићу, и Варги су познати натписи као историјски извор и мада не наводи текст са неког натписа као Зечевић, он ипак спомиње неке од њих, на пример камен из Розете.²²

И код Варге примећујемо да неке појмове који су карактеристични за грчку и римску историју наводи у оригиналу што до тада није била карактеристика у уџбеницима поготово што су ученици добро знали и латински и грчки језик. Ево неколико примера: народ (δῆμος), веће (Βουλή),²³ породица (familia) и братство (gens).²⁴ Међутим, крајем XIX века приметно је опадање знања страних и класичних језика код ученика средњих школа, а као разлог наводи се преоптерећеност ученика наставним градивом и из тог разлога ниједан језик не савладају довољно добро²⁵ па се због тога и јавља потреба да се у оригиналу наводи име неког појма или личности у уџбенику.

¹⁶ О. Варга, наведено дело, 5, 10, 12.

¹⁷ О. Варга, наведено дело, 14.

¹⁸ О. Варга, наведено дело, 21.

¹⁹ О. Варга, наведено дело, 32.

²⁰ О. Варга, наведено дело, 9.

²¹ О. Варга, наведено дело, 11.

²² Исто.

²³ О. Варга, наведено дело, 38.

²⁴ О. Варга, наведено дело, 97.

²⁵ М. Шевић, *Средње школе у Србији*, Београд 1906, 22.

Што се тиче садржаја ових уџбеника, примећују се мале разлике у односу на раније уџбенике. При излагању историје старог истока новина је да се историја Индије налази у оба уџбеника, а то раније није био случај. Додуше, у Варгином уџбенику историја Индије је изложена у необичној фус-ноти, која као да је касније додата приликом штампе, али нас врло детаљно упознаје са историјом старе Индије и историјским изворима. Наводи се кастински систем и писмо, санскрт, и два списка *Веде* и *Мануов Законик*.²⁶ Зечевић знатно опширније описује историју Индије, а, уз податке које даје Варга, он још пише и о политичкој историји Индије, наводећи и неке од владара као што су Пор, Чандрагупта и Ашока.²⁷

Историја античке Грчке у оба уџбеника је подједнако заступљена. Једина новина која је видљива у односу на раније уџбенике је повећање обима посвећеног Александру и Македонији, а посебно добу дијадоха и уопште времену после Александра Великог. С обзиром на све већи број историјских извора који се користе при изради уџбеника, могло се очекивати да се више пажње посвети периоду пентеконтаетије, али се то није десило. Код Варге се спомиње оснивање Делског савеза,²⁸ али тај податак Зечевић уопште не наводи. Период пентеконтаетије представљен је као процват Атине под Периклом, али не у политичком, него у културном смислу.

Што се тиче римске историје, и даље период римске републике заузима највише простора, али је приметно да имамо све више података о позном римском царству и посебно појави хришћанства. Новина је и то што се све више простора даје и римском праву и законима на више места.²⁹

Иако су култура и уметност античких народа заузимали већи проценат градива од политичке историје у уџбеницима који су се појавили средином XIX века, тај проценат је сада скоро изједначен. Постоје две могућности зашто се то догодило. Прва, да је на то утицао све већи број историјских извора, као што смо видели на примеру ова два уџбеника, а који говоре о политичкој историји и друга, да је наставним планом и програмом можда предвиђено да се античка уметност и култура изучавају на неким другим предметима, на пример у српском језику, а не само у историји, поготово што је број часова српског језика у средњим школама у Србији (реалне гимназије, реалке и класичне гимназије) почетком XX века био двоструко већи од наставе историје и што су градивом обухваћена и дела античких аутора.³⁰

На крају, ове промене у излагању античке историје могле су бити резултат и утицаја са стране. Први уџбеник који је Зечевић написао 1880. године био је под немачким утицајем. М. Зечевић и Ј. Ђорђевић су имали и

²⁶ О. Варга, наведено дело, 26.

²⁷ М. Зечевић, наведено дело, 74-87.

²⁸ О. Варга, наведено дело, 63.

²⁹ О. Варга, наведено дело; М. Зечевић, наведено дело, 238, 248.

³⁰ М. Шевић, *Средње школе у Србији*, 32.

расправу о томе у Летопису Матице српске, у време када су били професори у гимназијама, и у којој је Ђорђевић критиковао Зечевић уџбеник због тога што је неоправдано скратио стари век, што је направио многе хронолошке, географске и правописне грешке, а највише му је замерио што је користио Струвеа, за кога је Ђорђевић рекао да нигде није уведен у школе, па чак ни у Немачкој, где је и настао.³¹ Могуће је да је и то утицало на Зечевића да изради нови уџбеник 16 година касније, који је дефинитивно представљао велики помак у односу на претходни уџбеник из 1880. године. Зечевић се и овог пута послужио немачким узором, али је сада то био В. Пүц (W. Pütz),³² који је био узор у многим европским земљама. Врло је вероватно да се и Варга служио истим уџбеником.

*

Главне промене у изради уџбеника крајем XIX века усмерене су ка томе да се добије одговор на питање шта је историја, чиме се она бави и шта су њени резултати? Детаљно се дефинише историја као наука и наводе се све помоћне историјске науке које могу да осветле одређене историјске процесе и појаве. Из тог разлога аутори уџбеника у сваком поглављу, кад год је то могуће, наводе историјске изворе, писане и материјалне, које користе као извор за израду својих уџбеника. Због тога се могу приметити и неке новине које се појављују први пут у уџбеницима историје у виду извора који се до сада нису користили у изради уџбеника, као што натписи или закони. Обим градива се незнатно повећава, а укључени су и нови историјски периоди, попут историје Индије, доба дијадоха или појава хришћанства. Из свега реченог можемо закључити да су аутори при изради уџбеника који се баве античком историјом на крају XIX века постигли знатан напредак у односу на раније уџбенике и у методолошком и у садржинском смислу.

БИБЛИОГРАФИЈА

- С. Бошков, *Уџбеници античке историје у српским школама у XIX веку*, Зборник радова Антика и савремени свет, ур. Ксенија Марицки Гађански, Београд 2007.
О. Варга, *Историја светиа по насћавном плану и ујуисћиву за средње школе*, Св. 1, Стари век, превод: М. А. Јовановић, Нови Сад 1898.
Ј. Ђорђевић, *Кријика на историју светиа М. Зечевића*, Нови Сад 1883.
М. Зечевић, *Како се ишише историја: одговор Јовану Ђорђевићу од Милоша Зечевића*, Београд 1884.
М. Зечевић, *Историја сћарої века. Преїлед за вишу насћаву*, Београд 1896.

³¹ Ј. Ђорђевић, *Кријика на историју светиа М. Зечевића*, Нови Сад 1883; М. Зечевић, *Како се ишише историја: одговор Јовану Ђорђевићу од Милоша Зечевића*, Београд 1884.

³² W. Pütz, *Historische Darstellungen und Charakteristiken für Schule und Haus*, Köln 1861.

- F. B. Koržinek, *Obća povestnica za srednje škole*, Dio 1, Stari vek, Zagreb 1866.
Сѣо іодина Филозофскої факултѣиѣи, Београд 1963.
А. Сандић, *Историја свѣиѣа*, књ. 1, *Сѣари век*, Нови Сад 1869.
М. Шевић, *Средње школе у Србији*, Београд 1906.
W. Pütz, *Historische Darstellungen und Charakteristiken für Schule und Haus*, Köln 1861.

SVETOZAR BOŠKOV, PhD

Faculty of Philosophy
University of Novi Sad

ANCIENT HISTORY IN SERBIAN TEXTBOOKS AT THE END OF THE 19th CENTURY

Summary

In this article we will describe the changes in presenting the ancient past in history textbooks at the end of the 19th century, compared with textbooks from the middle of that century.

Two authors: Miloš Zečević (1896) and Oton Varga (1898) introduce new themes and new scientific knowledge from the ancient past.